

Segle XXI, entre la raó i la llibertat

La necessitat del pensament en l'avui de la història

Ignasi Fuster Camp¹

En aquest article es vol destacar el paper fonamental que la raó –en les seves diverses dimensions– juga en el món de la cultura i en l'avui de la història. Cal conrear una d'aquelles virtuts intel·lectuals que ja assenyalava sant Tomàs d'Aquino: la importància de la studiositas enfront de la curiositas banal i estèril. ¿Com podem parlar de Déu a l'home d'avui si no estem d'alguna manera immersos en la corrent cultural de l'època actual? Al segle XXI són ben vives, com ja va subratllar el Papa Benet XVI, les grans qüestions de la raó i la llibertat (les seves possibilitats, els seus límits, el seu sentit). Amb aquestes dues qüestions també cal afegir el problema del mal, així com el paper preponderant que pren el cor (el món dels afectes) per tal d'entendre les actituds i visions del món actual.

El caràcter fonamental del pensament a la cultura humana

“Perquè l'home existeix per a pensar. En això radica tota la seva dignitat i tot el seu mèrit; i tot el seu deure és pensar com cal. Ara bé, l'ordre del pensament és començar per si mateix, pel seu autor i la seva fi. Però, en què pensa el món?: mai en allò sinó en dansar, tocar el llaüt, cantar, fer versos, córrer la penyora, etc., en desafiar-se, fer-se rei, sense pensar què es ser rei i ser home” (Pascal)².

Trobem en el món actual *grans pulsions* que provoquen una potent confrontació ideològica. Moltes vegades el pensament arrenca de l'estómac, com agradaria dir a Nietzsche, en forma de *pulsió* i amb un grau de visceralitat elevat. El *cor*, en ocasions ferit i amb històries dures i tràgiques, també és protagonista del pensament d'avui. Això explica fins i tot les confrontacions viscereals que es poden donar entre persones amb posicions ideològiques molt distants. Les polaritzacions intel·lectuals resulten extremes i bel·ligerants. No resulta fàcil crear àmbits de diàleg i confrontació pacífica d'arguments entre posicions.

El debat intel·lectual se situa actualment en *l'ordre dels principis*. Allò que està en joc no és tant la modalitat de *com* organitzem i regulem la vida social

i política, sinó els mateixos principis antropològics, morals i fins i tot metafísics. D'alguna manera retornem a la filosofia dels primers grecs que recercaven el principi de tot el cosmos (*arjé*), enfront de l'anarquia (falta d'*arjé*). El món del pensament se situa en la radicalitat del debat sobre els primers principis –els fonaments– per tal d'entendre la totalitat del món – encara que sigui per afirmar la fragmentació del tot i la negació de la totalitat como és característic de diversos autors post-moderns.

Ho podem expressar dient que avui assistim a "un retorn al *Gènesi*". El *Gènesi* és el primer llibre de la Bíblia que relata la *creació*, i deixa a la cultura el llegat d'una gran constitució metafísica de l'ordre creat. En el moment actual, aquests principis són posats en dubte en forma d'aquella confrontació ideològica de la qual parlàvem. Tant l'existència d'una veritat bona com també d'un sentit unitari de l'existència han entrat profundament en crisi. Els mateixos fonaments experimenten un sotrac quasi irreparable. En aquest sentit, sembla que la humanitat, amb un sentit històric circular i de retorn, retorna a les *immediateses* del Jardí de l'Edèn, per tal de possibilitar i fundar un nou *Gènesi*, especialment patent en l'exploració revolucionària d'una *humanitat augmentada* (*trans-humanisme*).

Tant l'existència d'una veritat bona com també d'un sentit unitari de l'existència han entrat profundament en crisi. Els mateixos fonaments experimenten un sotrac quasi irreparable.

El neuro-científic Joaquim Maria Fuster aporta quelcom que resulta interessant per tal de tractar d'interpretar el món del pensament. El cervell evoluciona i es desenvolupa en forma de cercle virtuós d'adaptació constant al món que ens envolta, segons el dinamisme de percepció (P)-acció (A) (*cicle PA*)³. Un s'obre a la percepció sensible del món, que alhora interioritza, per tornar a sortir al món en forma de conducta. I això suposa una ampliació de la percepció que genera una nova acció consegüent, i així progressivament.

D'alguna manera, la intel·ligència humana és *resposta* davant del que succeeix, de la presència de l'altre, de les situacions que ens colpegen. I l'obra excelsa del pensament -que a vegades es pot manifestar en forma de monstres malèfics, com pintava Goya-, formaria part d'aquest *amor al món* –no exempt de les ideologies del mal–. Qui estima el món es veu motivat a interpretar-lo per tal d'oferir una resposta coherent i eficaç, comptant amb les limitacions de qui es troba davant del Misteri.

Els grans pensadors han sentit profundament una responsabilitat davant del moment històric que vivien i la sort de la humanitat futura. *Sant Agustí* reacciona davant de la crisi del seu temps, amb la decadència imparable de l'imperi romà. *Sant Tomás* serveix a l'esplendidesa de la veritat, ajuntant en harmonia la confluència de l'*humus* de la raó i la *llum* de la fe. Va ser un

moment de síntesi portentosa i un signe és la construcció de les belles i airades catedrals gòtiques. També *sant Joan Pau II* va repensar el món al final de la modernitat intel·lectual colpit per la crisi *maligna* provocada a Europa per les guerres mundials i l'episodi terrible i sense precedents de la *Shoah* –la nit dels temps–. També el *mal*, juntament amb la *raó*, la *llibertat* i el *cor*, és protagonista del pensament que recorre la modernitat filosòfica.

Afirmava el pensador alemany Oswald Spengler (filòsof i historiador alemany, S. XIX-XX), que cada temps i cada època té una visió del món. Certament, cada moment històric elabora el seu *mite* o *relat* (una *antropogènesi*, una *cosmogonia* i una *teologia*). La cultura humana gira entorn d'aquests tres eixos fonamentals i inspiradors (la imatge del Món, la imatge de l'Home i la imatge de Déu). De fet, tant el judaisme com el cristianisme són *grans relats* que intenten explicar el món i la història. Però la idea de relat es troba avui profundament en crisi. Existeixen *micro-relats* (sèries a la pantalla per capítols), però com a divertiment o ficció. En canvi, els grans relats són negats i titllats d'instruments al servei de l'engany i el poder. Es considera que el ser humà és víctima propiciatòria de les veritats absolutes, les quals entren en el joc del domini de l'home sobre l'home.

Assistim a un *nihilisme* de qualsevol relat o narració de sentit. L'home d'avui viu en l'estat electiu del *no-relat*. Fugim de les grans explicacions amarades de sentit i de transcendència pròpies de les tradicions religioses de totes les èpoques i que han nodrit les societats al llarg de la història. Ara vivim en el brogit d'una existència constantment en situació de canvi i progrés. D'aquí sorgeixen altres móns alternatius creats per la inventiva i imaginació humanes: el *meta-verso*, o la temptativa amb el suport de la ciència de construir nous mons alternatius per a una existència humana més saludable i benestant.

El segell revolucionari del pensament a l'època actual

Un destacat divulgador d'aquest nou paradigma que mira al futur i es desvincula de tots els grans relats de la filosofia i la religió del passat, és Yuval Noah Harari⁴. Per a ell, no hi ha ànima, ni lliure albir, ni subjecte. Ens movem en la categoria binària del *plaer* i del *dolor*. Existim entre experiències de plaer i de dolor. Cal superar aquesta polaritat lluitant contra el mal, el sofriment, les desgràcies de tants éssers humans sobre la terra. De tal manera que l'única moralitat consisteix en la lluita contra el mal del sofriment, fins a crear una societat indolora.

La via escollida pel nostre autor israelià és el *trans-humanisme*, que confereix un domini racional sobre "el material humà" disponible. Ara la racionalitat tecnològica sembla guanyar la partida a la llibertat. Perquè la raó tecnològica arribarà a eliminar tota "emoció dolenta" que pugui ser causa de patiment per als altres, i desapareixerà tal "com qui mata un mosquit". La culpa s'esborra completament de l'horitzó de qualsevol visió sobre l'home. El sofriment i la mort acaparen tota la reflexió ètica amb l'estratègia de superació. El ser humà es convertirà, seguint el fil argumental propi dels trans-humanistes, en un "autòmat espiritual" (expressió utilitzada per Leibniz a la seva obra magna *Teodicea* per referir-se a la potència de la llibertat espiritual i electiva humana⁵), i benvolent.

Ens trobem davant, ja no de petits o grans canvis, sinó d'un *canvi d'època*, que en ocasions resulta quasi *indescriptible*. Cal deixar passar una mica de temps per prendre perspectiva i comprendre amb més lucidesa tot el que està

Ens trobem davant, ja no de petits o grans canvis, sinó d'un canvi d'època, que en ocasions resulta quasi indescriptible.

passant. Fenòmens que corroboren aquesta autèntica *revolució antropològica* que embat contra els fonaments mateixos de l'existència humana són la *trans-valoració* de tots els valors establerts (com

Moisès que va trencar les taules dels valors); el *trans-gènere* que replanteja la sexualitat (i que té arrels en la revolució sexual del maig del 68); i el *trans-humanisme* per a qui ja no hi ha mite ni misteri, sinó només projecte futur i desafiament (fins a arribar a la construcció de l'*Home Ciborg*). L'home, controlador de l'existència, s'imposa a l'home cercador dels Misteris. L'àmbit de la *mística* deixa pas al domini de la *tècnica*.

Com deia Nietzsche, qualsevol creació comporta una *destrucció* i una *construcció*. Quan un crea una obra artística, destrueix i manipula quelcom de la natura, per tal de poder elaborar una obra simbòlica i comunicativa. De la mateixa manera, esdevindrà en el cas del ser humà del futur. Cal una destrucció per tal de poder construir aquesta nova humanitat a través de la raó bio-tecnològica.

El fet més preocupant és si el ser humà serà capaç de sobreviure a aquesta destrucció, perquè es posa en joc l'*extinció de l'Home*, potser incapaç de resistir el sotrac d'una memòria inaudita, d'uns sentits aguditzats fins a l'extrem, d'un cervell revolucionat a l'enèsima potència. ¿Restarà encara viu el *Sapiens* evolucionat o serà substituït per aquesta nova *simbiosi* d'home i màquina?

Voldria utilitzar una paraula que va ser introduïda per sant Joan Pau II a l'exhortació *Ecclesia in Europa*: som en un temps d'*apostasia silenciosa*⁶. 'Apostasia', presa en el sentit etimològic, significa *fora d'allà on està situat*. Significa la descol·locació, la des-ubicació més radical, una mena d'*alienació* profunda. Apostasia vol dir un *desvincular-se*, per tornar-se a recrear. Detectem al llarg de la història tres fases d'aquesta apostasia: una *apostasia religiosa* que nega l'existència de Déu i que opera des dels antics grecs (ateisme); una *apostasia biològica* i cientista que lluita per tal de dominar els orígens de la vida (ja sigui orgànica, animal o racional), i l'*apostasia dels orígens*, més radical, amenaçadora i específicament antropològica. És una desvinculació cultural i global de la recerca del orígens (a modus de *pecat originari*). L'influent Michel Foucault se situa en aquesta vessant anti-origenària ("Hay que ser metafísico para buscarle un alma en la idealidad lejana del origen"). En aquest sentit es descarta tota forma de pensament metafísic, perquè sembla que el pensar filosòfic no transforma ni és eficaç –i no cal perdre el temps i l'energia–. Assistim a una autèntica *crisi* de la raó especulativa a favor de la raó instrumental. Però el pensament transforma,

fa progressar espiritualment, ens fa crítics, i amplia la mirada –evitant el predomini d'una *ment dispersa* i incapaç de concentrar-se per a res–⁸. L'autèntic pensament ens obre les portes a una humanitat genuïna.

La necessitat de recuperar un pensament originari (meta-físic)

Davant d'aquesta situació que podem titllar d'indescriptible es fa palesa la necessitat de recuperar amb seriositat i esperit científic una autèntica *antropologia amb dimensió metafísica*. Escrivia sant Joan Pau II a la seva encíclica *Fides et ratio*:

Si insisteixo tant en l'element metafísic és perquè estic convençut que és el camí obligat per superar la situació de crisi que afecta avui a grans sectors de la filosofia i per corregir també alguns comportaments erronis difosos a la nostra societat.⁹

Benet XVI va ser un apassionat buscador d'una *saviesa* que salta del *món de la raó* al *món de la fe* –i a la inversa– amb naturalitat, tot mirant de servir al *bé de la ciutat*. Tot el seu Pontificat va ser una confessió valenta de la fe cristiana -centrada en la figura de Jesucrist i la teologia dels Pares de l'Església-, i una recerca per tal d'eleva i ampliar la humanitat i la potència humana de la Raó (amb la llibertat vinculada). Realment Benet XVI va ser un Papa preocupat des de l'anunci de la veritat pel bé de l'home i de la civilització. El llavors Cardenal Ratzinger recordava al seu discurs a

El debat actual se situa en l'ordre primer dels principis.

Subiaco el primer d'abril de dos mil cinc, en la vigília de la seva elecció com a Pontífex, que el cristianisme era la "religió del Logos". Sempre va buscar l'aliança, la proximitat, el mutu reforç entre fe i raó.

La metodologia de Sant Tomàs d'Aquino amb un triple moviment es encara vàlida. Fa un plantejament de la tesi; presenta de les objeccions; i finalment la resposta general i particular a cadascuna de les objeccions contra la tesi inicial.

Ens cal donar amb una *raó calma* (evitant perdre el nervis davant del panorama actual i les decisions insospitades que pren la llibertat); una *raó pietosa* que sàpiga que quan exerceix la seva activitat està donant glòria a Déu (és aquell *culte raonable* del qual parlava Sant

Pau); una *raó mundana*, que no es desdiu del món, sinó que lluita des de les seves possibilitats (i amb la llum intensa de la fe) per salvar aquest món que sembla insalvable.

I acabo amb un *apunt metodològic* per tal d'oferir alguna eina per a l'exercici d'aquesta *raó ampliada* –com deia Benet XVI i ha utilitzat també l'antropòleg francès René Girard¹⁰–. Vull fer menció del mètode utilitzat per sant Tomàs al segle XIII en el seu debat amb les grans qüestions del seu temps. Sant Tomàs planteja les seves qüestions amb un triple moviment: el plantejament de la *tesi*; l'adició de les *objeccions*; i finalment la *resposta* general i particular a cadascuna de les objeccions contra la tesi inicial.

Això revela que sant Tomàs pensa d'una manera triàdica: 1) considerant sempre que en cada tesi contrària hi ha quelcom de *veritable* -un fons de veritat-; 2) que hi ha un *error* de fons en el plantejament, i que intenta detectar i mostrar; 3) i que cal trobar la *resposta* adequada per tal de rebatre tot allò que posava en dubte algun aspecte de la veritat primera que es volia demostrar. És un exemple de pensament rigorós, seriós i que no té por a l'objecció, al dubte, i al risc.

Un cas particular al qual podríem aplicar aquesta *metodologia* oberta i valenta seria l'actual *ideologia de gènere*: 1) trobem quelcom de *veritat* (la plasticitat de la sexualitat humana i la veritat de la permeabilitat entre els sexes -masculí i femení-). Alhora es detecta històricament una reacció sovint visceral contra els abusos dels estereotips i contra el sexe femení (la misogínia); 2) trobem quelcom d'*erroni* en el plantejament (fem de la sexualitat una matèria totalment disponible i mudable com a "gènere"). Era el pensador Leonardo Polo qui deia que en el ser humà hi ha dimensions que són *indisponibles* -i que són misteris de l'ésser als quals només ens podem apropar amb molt de respecte-; 3) cal cercar una *resposta* (*En aquest sentit proposem: ¿no és el sexe corpori la porta d'entrada i de sortida per trobar i expressar la pròpia identitat personal?* Com si l'única via d'accés a un mateix -el misteri del jo- fos la corporalitat signada sexualment).

A modus de conclusió: el desafiament de la raó futura

1. Trobem en el temps actual una *lluïta titànica* entre concepcions diametralment oposades entre si.
2. El debat actual se situa en *l'ordre primer dels principis*. Així per exemple, en relació al gènere i la sexualitat, caben dues concepcions explícitament antagòniques i que marquen el discurs consegüent:
 - "Home i dona els creà" (*Gènesi* 1, 27)
 - Entre l'home i la dona hi ha una gamma múltiple i fluïda de sexes - que comporta l'autodeterminació lliure i transaccional del gènere-.
3. Finalment volia concloure remarcant que ens trobem en un temps on es necessita mantenir-se en la *certesa* –malgrat el risc i la paradoxa de la veritat–, tot defensant les nostres conviccions "sense alçar la veu". Que sovint allò que més parla -o la paraula més bella- rau en el *testimoni* del qui viu honestament segons els principis de la vida, l'amor, la família i la donació. I que cal educar la nostra llibertat socialment en la convivència amb llibertats que opten i pensen diferent a nosaltres: *saber viure en la diferència, la tolerància i el respecte*, com a manifestacions d'amor a la llibertat personal i social. Juntament amb la democràcia política cal trobar una *democràcia intel·lectual* on es recuperi el sentit genuí del diàleg i el debat de la Raó.

¹ Facultat de Filosofia de Catalunya, Ateneu Sant Pacià

² B. PASCAL, *Pensamientos*, núm. 620, Cátedra, Madrid 2012.

³ J. M. FUSTER, *Cerebro y libertad*, Ariel, Barcelona 2014, p. 137.

⁴ Y. N. HARARI, *21 lecciones para el siglo XXI*, Debate, Barcelona 2019, pàg. 328-335.

⁵ W. LEIBNIZ, *Teodicea*, Biblioteca Nueva, Barcelona 2024, pàg. 359.

⁶ JOAN PAU II, *Ecclesia in Europa*, núm. 9.

⁷ M. FOUCAULT, *Nietzsche, la genealogía y la historia*, Pre-textos, Valencia 2014, pàg. 24.

⁸ F. TORRALBA, *La filosofía cura*, Pagès Editors, Barcelona 2016.

⁹ JOAN PAU II, *Fides et ratio*, núm. 83.

¹⁰ R. GIRARD, *Veig Satanàs caure com el llamp*, Fragmenta, Barcelona 2021, pàg. 280.